

О. І. Нелін

# Нотаріат

**НОТАРІАТ** (франц. notariat, від лат. notarius – писар, стенограф, секретар) – система органів і посадових осіб, зокрема нотаріусів, які вчиняють нотаріальні дії; галузь права та законодавства, наукова і навчальна дисципліна. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про нотаріат» (1993, із подальшими змінами), Н. – система органів і посад. осіб, на яких покладено обов’язок посвідчувати права, а також факти, що мають юрид. значення, та вчиняти ін. нотаріал. дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юрид. вірогідності. Предметом нотаріал. діяльності є лише безспірні справи та правочини. Осн. завдання Н.: забезпечення захисту й охорони прав власності, прав і закон. інтересів фіз. та юрид. осіб, сприяння зміцненню законності й правопорядку в суспільстві, запобігання правопорушенням. Ще тисячоліття тому у Вавилоні, Єгипті, Іудеї, Греції існували писарі-канцеляристи, які вели численні прибутково-витратні книги, періодично складали кадастр усіх земель у країні, переписували насел. і його майно. Функції посад. осіб, які забезпечували формування доказів, у Єгипті виконували агорономи, у Греції – ієромемнеси (чи епістати), які були священнослужителями. Там вперше з’явилися законодавчі акти, зафіксов. на кам’яних брилах, глиняних табличках, дощечках, папірусі чи пергаменті. Однак найбільшого розвитку в стародав. епоху юриспруденція отримала у Римі. Римські юристи (юрисконсульти) розробили правову систему, що відзначалася чіткістю, якістю й доступністю, в основу якої покладено інститут приват. власності, теорію договір. права, теор. основи окремих видів договорів. Водночас із юрисконсультами бл. 3 ст. до н. е. виник й ін. клас осіб, обізнаних з юриспруденцією, – писців (писарів). Їхнім обов’язком було мех. викладення правового матеріалу в традиц. формі. У Римській імперії числен. штат писарів утримували держава та приватні особи (своєрід. аналог держ. і приват. нотаріусів у сучас. Україні). Але із розвитком цивіл. обігу вони вже не задовольняли потреб римського соціуму в юрид. допомозі, тому виник ще один клас осіб, які займались оформленням юрид. документів і матеріалів, – табеліонів (на відміну від перших 2-х категорій вони мали безпосереднє відношення до юриспруденції). Табеліони займалися складанням юрид. актів і судових документів для всіх бажаючих за встановлену державою плату та під її контролем. Угоди, підписані сторонами й свідками, засвідчували підписом табеліона, а згодом – і печаткою. Складені табеліоном документи, як і документи, складені служб. і приват. писарями, не мали сили безспірного публіч. акту й могли бути оскаржені в суді. Для

надання табеліон. документів значення публіч. акту його подавали до суду, який встановлював відповідність документу закону та волевиявленню сторін, після чого вносив його до судового протоколу (згодом їх реєстрували у держ. раді при імператорі, у провінціях – у намісників). Лише після цих процедур документ набував публіч. характеру, а суперечка про його законність ставала неможливою. Поряд зі світським інститутом табеліонів, що з часом отримав значне поширення, у сфері діяльності християн. Церкви виникла аналог. установа – Н. У 3 ст. н. е. при єпископах, а згодом – при абатах та ін. церк. урядниках під час їхніх бесід із народом були присутні спец. особи (нотаріуси), зобов'язані записувати такі бесіди і складати протоколи. Церква почала впроваджувати цей інститут й у світське життя, тому нотаріуси конкурували з табеліонами і публіч. писарями римського права. Генезис становлення Н. в укр. праві започатк. у Київ. Русі, що засвідчують її договір з Візантією 911, численні норми «Руської правди», духівниці Климента і Антонія Римлянина та 2 заповіти князя Володимира Васильковича Волинського. Торг. угоди, акти дарування, спадк. договори укладали, зазвичай, в усній формі на торзі у присутності 2-х свідків або митника (див. Митниця). Факт вчинення цивільно-правової угоди підтверджували свідки у судовому порядку. Адм. і судові владні повноваження, що належали князеві, він здійснював особисто або через признач. чиновників – посадників, воєвод (тисяцьких), тіунів. Безспірності тим чи ін. документам надавало прикладення княжої печатки. З огляду на це, перші формал. ознаки нотаріал. функцій у Київ. Русі наявні у посаді печатника (входив до княжої адміністрації), роль якого не обмежувалася суто мех. дією, оскільки він був зобов'язаний переконатися у достовірності змісту документів. Подальший розвиток Н. у Литов.-Руській державі, що ґрунтувався на «Руській правді» та звичаєвому праві, тривав під впливом польс. і нім. права, а також рецепційов. римського і візант. права. Пряме правове регулювання нотаріал. діяльності у Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 відсутнє, однак вони встановлювали вимоги до посади писаря як майбут. нотаріуса, порядок реєстрації нотаріал. дій, складання та реєстрації заповітів і деяких видів договорів. Основи правового регулювання нотаріал. діяльності в Україні за часів гетьманщини сформовано в Інструкції судам від 13 липня 1730, виданої гетьманом Д. Апостолом (вперше після Статутів Великого князівства Литовського), та в Кодексі 1743 «Права, по которымъ судится малороссійській народъ». Правові гарантії договору. зобов'язань: укладання договорів при свідках, письм. форма договору, записи в актових книгах. Однак, на відміну від країн Європи, окремого інституту Н. в Україні не існувало. На зх.-укр. землях у складі Австро-Угор. монархії у 19 ст. нотаріал. діяльність розвивалася на європ. традиціях (врегульов. Нотаріал. порядком 1871), інститут Н. діяв як автоном. орган. Правове регулювання нотаріал. діяльності на укр. землях у складі Рос. імперії регламентувало «Положення о нотаріальной части» 1866, що зумовило появу єдиного універсал. інституту Н. як форми публіч. діяльності незалеж. нотаріусів. Проте внаслідок панування кріпосного права, поєднання судової та адм. влади він розвивався повільнішими темпами, ніж у Європі.

Після більшов. перевороту 1917 та проголошення УНР нотаріал. контори практично припинили свою діяльність, а нотаріал. дії почали здійснювати різні установи: нотаріал. відділи місц. рад, відділи юстиції, соц. забезпечення та ін. адм. органи. Хронологію розвитку укр. Н. рад. періоду започатковано Положенням про держ. нотаріат в УСРР 1923 та Положенням про судоустрій УСРР 1925, згідно з якими створ. держ. нотаріал. контори в усіх містах, смт, на вузлових станціях і, тимчасово, – на ярмарках. У місцевостях, де нотаріал. контор не було, вчинення нотаріал. функцій (за деяким винятком, напр., – посвідчення договорів) покладено на райвиконкоми і нар. суддів, а якщо і їх не було – на сільради. Постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 20 червня 1933 усі діючі на той час нотаріал. контори ліквідовано, натомість у складі обл. судів організовано нотаріал. відділи. Відтак вчинення усіх нотаріал. дій, окрім реєстрації арештів, покладено на нар. суддів. Однак вони не мали спец. знань і відповід. практич. досвіду, тому постановою ЦВК і РНК УРСР від 20 жовтня 1937 в обл. центрах і містах організов. нотаріал. контори, у рай. центрах – нотаріал. столи. Функції їхнього кер-ва, нагляду, матеріал. забезпечення, фінансування, підбору кадрів передано обл. упр. юстиції (засн. 1939). У 1956, у зв'язку з ліквідацією обл. упр. юстиції, їх знову передано обл. судам. Практика наділення Верхов. Суду УРСР не властивими йому функціями судового упр. й керівництва органами Н., а обл. судів – судового нагляду, судового упр. й керівництва діяльністю нотаріал. контор себе не виправдала. Внаслідок цього 1970 відновлено Міністерство юстиції УРСР і відділи юстиції виконкомів обл. рад, яким і передано функції керівництва нотаріал. органами. Закон УРСР «Про державний нотаріат» (1974) визначив завдання та встановив систему принципів організації і діяльності держ. Н., документально регламентував порядок вчинення кожної нотаріал. дії. Проте в УРСР, як і в СРСР загалом, потреби у нотаріал. діяльності практично не було, оскільки після відміни приват. власності на землю, засоби виробництва, житло нотаріуси вчиняли лише елементарні дії: засвідчували копії документів і витяги з них, посвідчували заповіти, доручення тощо. Після відновлення незалежності 1991 ухвалено Закон України «Про нотаріат» (1993), який створив правові підстави для впровадження принцип. нових, раніше невідомих рад. законодавству інститутів, зокрема приват. нотаріал. діяльності, чим усунув держ. монополію, що існувала раніше, і посилив роль Н. у сусп. житті. Згідно з цим законом, для вчинення нотаріал. дій організов. держ. нотаріал. контори й держ. нотаріал. архіви. У насел. пунктах, де нотаріал. контори відсутні, нотаріал. дії вчиняють уповноважені на це посад. особи виконав. комітетів сільс., селищ. і місц. рад; за кордоном – співроб. консул. установ. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про нотаріат» нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юрид. освіту, володіє держ. мовою, має стаж роботи у сфері права не менше 6-ти р., з них пом. нотаріуса або консультантом у держ. нотаріал. конторі – не менше ніж 3 р., склав кваліфікац. іспит та одержав свідоцтво про право на заняття нотаріал. діяльністю. Кер-во держ. нотаріал. конторами й архівами здійснюють Міністерство юстиції України та його органи на місцях. Дозволена нотаріал. діяльність приват. нотаріусів, які можуть мати контору в межах нотаріал. округу, визначеного Гол. упр.

юстиції за їхніми заявами. Обсяги повноважень щодо вчинення нотаріал. дій держ. і приват. нотаріусами й уповноваженими посад. особами виконкомів сільс., селищ. і міських рад та консул. установ відрізняються і визначені Законом України «Про нотаріат». Грунтовні дослідж. генезису інституту Н. у різні часи здійснювали М. Ляпидевський, І. Вольман, Л. Мандельштам, В. Комаров, В. Баранкова, М. Долинська, О. Нелін, Л. Ясінська.

### **Рекомендована література**

1. Ляпидевский Н. П. История нотариата. Т. 1. Москва, 1875;
2. Черниш В. М., Нелін О. І. До питання про реформування органів нотаріату в Україні // Юрид. Україна. 2012. № 9;
3. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення. К., 2013;
4. Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. Л., 2015.

### **Бібліографічний опис:**

Нотаріат / О. І. Нелін// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-73920>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).